

RECENSIONER

Anne-Marie Mai,
Hvor litteraturen finder sted
del 1: Fra Guds tid til menneskets tid 1000–1800; del 2: Længslens tidsaldre 1800–1900
København: Gyldendal 2010, 473 s., 294 s.

Vi fick en ny historielärare under en period i gymnasiet och han lyckades fånga mitt lite svala intresse för ämnet. Att lära årtal, namn och fältslag låg inte riktigt för mig, jag är inte tillräckligt receptiv. Men denne lärare passade mig. Han visade nämligen på samband, samtidigheter och mönster.

Jag kom att tänka på denne vikarie när jag läste de två första banden av den litteraturhistoria som Anne-Marie Mai nu skrivit, ett imponerande arbete, djärvt i anslag, spännande och idérikt. I kapitel efter kapitel, sida efter sida finner läsaren ständigt pusselbitar som bildar nya mönster.

Hur skriver man (litteratur)historia? Hur kan man tänka nytt för att komma utom patriotism och det romantiska litteraturbegreppet? I festskriften år 2004 till Pål Dahlerup, *Kampen om litteraturhistorien* (red. Marianne Alenius, Thomas Bredsdorff, Søren Peter Hansen) reflekterade Anne-Marie Mai spirituellt och tankeväckande över denna "litteraturhistorieskrivningens problematik". Ämnet var givet, eftersom festföremålet bidragit med ett möjligt svar genom att anlägga retoriken som grund och orienteringsprogram i sin litteraturhistoria, *Dansk litteratur* (Middelalder I og II, 1998).

Nu är det, betonar Anne-Marie Mai i denna artikel, i det närmaste omöjligt att finna begrepp som kan förbinda litteratur och historia i ett litteraturhistoriskt studium och som helt och hållet svarar mot materialets och den teoretiska utmaningens problematik. Samtidigt aviserar hon "plats" och "rum" som sökbegrepp och möjlig struktureringsprincip. Från Bachtin lånas således begreppet *kronotop* som ett av flera redskap för en litteraturhistorisk framställning. "I det hele taget lægger en brug af kronotopbegrebet i det litteraturhistoriske studium op til, at man kan inddrage forskellige teoribygninger og deres kritik af bidrag til og problematisering af litteraturhistorieskrivning." Inte minst i förhållande till den textskapande världen, det vill säga författarens, läsarnas och läsningens värld, är detta begrepp användbart, vilket också denna nya danska litteraturhistoria med den välfunna titeln *Hvor litteraturen finder sted* tydligt visar.

Her tager Anne-Marie Mai læseren med op i tårne, ned i kældre, rundt i bykvarterer og ind i biblioteker, slotte, kirker, skoler, museer, klostre og ruiner for at fortælle den danske litteraturs historie gennem de steder, hvor litteraturen er blevet skrevet, samlet, læst, brugt og kanoniseret.

Så kan en presentation formuleras. När denna historia är berättad, återkommer författaren till frågan om hur man kan skriva litteraturens historia. Kapitlet "Refleksioner over litteraturhistorisk teori og metode" finner vi inte i ver-

kets inledning utan klokt nog sist, i det andra bandet, som en lärorik översikt och inte minst som en reflektion över vad just dessa besök på litteraturens platser och rum i Danmark givit av ny kunskap. Bland annat har läsaren kunnat notera att litteraturens platser visserligen framträder som delar men också ständigt hänvisar till större helheter – och att genrer, som tidigare inte spelat någon större roll i litteraturhistorien, visar sig vara viktiga, när man ägnar uppmärksamhet åt litteraturens platser där texter fungerar nära varandra.

En kronologisk disposition kan avläsas i rubrikerna: i första delen för perioden 1000–1700 ”Fra Guds tid til Menneskets tid” och för 1700-talet ”Oplysningens århundrede” samt i andra delen som rubrik på 1800-talet ”Længslens tidsaldre”. Vart och ett av dessa tre större avsnitt introduceras i en brett upplagd framställning med utblickar i tid och rum. Det är lätt att översiktliga rubriker som dessa signalerar ett slags framstegstänkande – vi som arbetade med *Nordisk Kvinnolitteraturhistoria* funderade en hel del över detta och Anne-Marie Mai har här varit ytterst medveten om fallgroparna. Det är därför också slående att hon lyckas berika läsaren med förståelse för en gången tids villkor och tankevärld, inte endast tack vare gediget vetande utan även ett sällsynt respektfyllt förhållningssätt, befriat från den ofta reflexartade tanken på ett lineärt utvecklingsförlopp.

De platser och de rum framställningen gör nedslag i är till en del givna, Ribe med sin katedral och Sorø med sin akademi exempelvis. Men likaså visar sig herrgården och hovet liksom salongen och prästgården vara produktiva som textskapande världar. Ribe, Danmarks äldsta stad, var ett viktigt handelscentrum fram till 1500-talet och platsen även för en betydande lärdomskultur under flera hundra år. Här skrevs ”Ribes Oldemor”, biskopskrönikan som ger oss det maktpolitiska sammanhanget för tiden 948–1230, härifrån sändes under reformationstiden unga män till Wittenberg för

att studera, intressant nog framför allt hos Melanchton, och hit återvände dessa som präster och lärare och gav impulser till exempelvis teologi, psalmdiktning och skolkomedier. I domkyrkan kan gravstenen över Ribes siste katolske biskop Ivar Munk beskådas liksom 1600-talsporträttet av reformatorn Hans Tausen, biskop i Ribe 1541–1561. Den förre var en rik man med ringprydda fingrar, en representant för makt och väldighet, den senare med glasögon, böcker, skrivdon – en renässansman som brukar sitt förstånd och förverkligar sina idéer. Här i Ribe verkade Hans Thomissøn med att förse katedralskolans elever med goda och sångbara psalmer och med läroböcker i musik. År 1559 utgavs hans auktoriserade psalmbok med översättningar, parafrafer av psaltarpsalmer och egna nyskrivna psalmer med notskrift i stället för de mindre lyckade översättningarna eller de svårsjungna hastverken som åstadkommits under reformationstidens första år. Presentationen av Thomissøn växer ut till ett intressant och informativt avsnitt om reformationstidens psalm och en bakgrund till senare psalmförfattare som Thomas Kingo och H.A. Brorson, den senare biskop i Ribe 1740.

Reformationen och renässansen kom med ett nytt intresse för historiska studier, varmed framför allt menades nationens eller rättare sagt den konungliga maktens historia. I kungens synnerliga intresse låg att betona den egna makten i förhållande till den gamla adeln. Denna adel, i synnerhet kvinnorna, svarar med att skriva släktkrönikor och sammanställa visböcker. Om hovets konst var representativ och förnäm, ville hylla kungen och riket, så ville adelssläkterna däremot hylla sig själva! Så blir herrgården och hovet två av 1500- och 1600-talets litteraturplatser som visar hur makt och litteratur hör samman i renässansens Danmark. Och i denna spänning finner vi en Anne Krabbe som i arbetet med sina visböcker sökte familjens och släktens självförståelse, en Birgitte Thott som i studiet av – och översättning av – antikens vishetslärare förmådde

hantera maktstrukturer och politiskt envælde genom att finna en inre makt över sig själv, en Leonora Christina som i själva skrivandet av sina självbiografier sökte sig fram till en inre frigörelse. Kapitlet om herrgården och hovet ger oss således ett sammanhang för tidens kvinnoideal sådant det avtecknar sig i kvinnornas olika litterära genrer men här tecknas även den nya adelsmannen, lärd och belevad som en Holger Rosenkrantz.

Sjuttonhundratalets ”plats” blir Sorø med många litterära tidsepoker alltsedan 1100-talet men med upplysningens århundrade som en säreget dynamisk tid, då Sorø återuppstod som en akademi 1747 tack vare Ludvig Holberg och nya pedagogiska idéer. Att Sorø Aakademi valts som platsen för den mångskiftande upplysningstidens historia hänger inte så mycket samman med att denna historia utgick från Sorø som att den på ett eller annat sätt passerade genom denna plats, betonar Anne-Marie Mai. Århundradets danska litteratur blir således ingående behandlad med dess historieskrivning, psalmdiktning och inte minst komedier, där Charlotta Dorothea Biehl ges en framträdande plats som Holbergs efterföljare. Samtidigt ges utblickar i tid och rum, i synnerhet genom platsens fyra bibliotek: klosterbiblioteket, renässansbiblioteket (med Birgitte Thotts Seneca-översättning), upplysningens bibliotek (med Holberg som boksamlade bibliofil) och romantikens, ett ”dannelsens bibliotek”. Denna presentation ger anledning till en intressant genomgång av skilda idéer om böckers värld och bibliotekens betydelse, liksom reflexioner kring författarrollens förändring och läsarens förändrade funktion. Med Sorø som exempel diskuterar Anne-Marie Mai även frågan om man skall se (litteratur)historien som en kontinuitet eller en serie brott.

Följande århundrade sammanfattas av Anne-Marie Mai som en längtans tidsålder, vilket inkluderar såväl romantiken – med nyckelord som oändlighet, frihet, evighet

– som det moderna genombrottet, där längtan blir av en annan art och ofta en besviknen längtan. Dess litterära rum blir framför allt salongen och prästgården, det sistnämnda en plats för insamling av den muntliga folksliga diktningen liksom för kultur, litterärt umgänge och högläsning. Prästgården var för psalmdiktaren Grudtvig ett ”digerisk livsrum”, en utgångspunkt som kunde förändras och utvecklas, medan den för Kierkegaard däremot, ”denne rotborste for sjælen” som Sara Lidman benämnde honom vid ett minnesvärt besök på Syddansk universitet i Odense i slutet av 1990-talet, utgjorde en ”kraftig anstødssten” som måste röjas ur vägen. Bägge blev dock var och en på sitt sätt förnyare av troslivet och representanter för en radikalitet i dikt och tänkande som står i skarp kontrast till bildningslitteratur och biedermeierdiktning.

Till sist måste det konstateras att det är stort omöjligt att på ett begränsat utrymme göra detta litteraturhistoriska arbete rättvisa. Mina exemplar har på var och varannan sida glada utropstecken, vilket vittnar om ständigt nya iakttagelser av tidigare inte anade samband. Läsningen har i sanning varit en god och stimulerande ”fornøjelse”. Kunskap i de nordiska grannländernas litteraturhistoria är naturligtvis ett villkor för varje litteraturhistoriker i Sverige. Detta verk är inte bara intressant i sig utan ger därtill en tydligare bild av de strukturer som bildar mönster i vår svenska litteraturs historia. Dessutom, och inte minst, får vi här åtskilliga impulser till fortsatt forskning, och det är något att tacksamt ta emot. *Hvor litteraturen finder sted* bör med andra ord finnas i varje bibliotek och på varje litteraturforskarens arbetsrum. Det måste också sägas att bilderna är alla noggrant utvalda, alltifrån omslagsbilderna till de båda band som hittills utkommit till de illustrationer som följsamt ingår i texten. Det är bilder som berättar – om litteraturens ”platser” och ”rum”.

Valborg Lindgärde

Amelie Björck
*Höra Hemma: Familj och social förändring
i svensk radioserieteater från 1930-talet
till 1990-talet*
Göteborg: Makadam, 2010, 415 s. (diss. Lund 2010)

Amelie Björck har intresserat sig för radioproduktionen av familjeserieteater som en kulturell handling utsträckt i tiden. Björck har lyssnat sig genom radions serieteaterproduktion under hela sju decennier och presenterar några representativa nedslag per decennium, där *Ingenjör Björck med familj* från 1930-talet utgör ett tidigt exempel och *Hundsjövik* sänt på 1990-talet ligger närmast i tid. En dvd med utsnitt av delar av materialet följer med boken, en gest som bjuder in avhandlingsläsaren i radiolyssnarnas skara. Avhandlingen är välskrivet och grundlig i sin historiska teckning av familjeseriens framväxt och utveckling som genre samt i sin redogörelse för hur föreställningar om familjevardagen i moderniteten förmedlats.

Björck betraktar familjeserierna som ett slags fiktiv vardagshistoria, grundad i det kollektiva kunskapsförråd som människor använder för att leva sina liv och för att hitta hem i den egna känslan av hemmahörighet i en föränderlig samtid. Att höra hemma handlar alltså om både en individuell och en kollektiv identitetskapande process där fiktionen utgör ett reflexionsmaterial som i överförd mening handlar om att lära mer om det egna livet. Analyserna vilar i bland annat Ricœurs tankegång om berättandet som en nödvändig förutsättning för social förändring där det ger subjektet och verkligheten identitet och kontinuitet. Familjeserien som genre ingår därigenom också i en större moderniseringsprocess där ritualer och invanda föreställningar synlig- och medvetandegörs och blir möjliga att välja om eller bort. Vad säger då familjeserieteaterhistorien om hur man kan och bör leva tillsammans? Vad kan man förvänta sig av livet och hur förändras problem och glädjeämnen

över tiden och i takt med växlande krav på individen och samhället? Familjeserien rör sig i detta fält, och svarar rimligen på olika sätt i olika tider.

Urvalet av familjeserier bygger på att den fiktiva vardagshistorien skall vara gestaltad utifrån en gemensam idé presenterad i form av en originalskrivet seriedramatik, något som företrädesvis vuxna mottagare kan väntas känna igen som en samtida familjevardag. Bort faller bland annat familjeserier för barn och unga, dramatiserade följetonger byggda på bokoriginal och serier som utspelar sig i ett historiskt förgånget eller fjärran land med argumentet att de senare enbart indirekt kan sägas bidra till den svenska, samtida familjens självreflexion. Men vad säger att serier som exempelvis utspelar sig i fjärran land endast skulle bidra till familjens självreflexion mera indirekt än seriedramatik som utspelar sig i Sverige? Jämför man med TV, vilket Björck själv återkommande gör både i specifika exempel och på ett allmänt plan genom att se radions familjeserieproduktion som en föregångare till motsvarande populära TV-familjeserier, så har flertalet serier om familjer som utspelar sig i fjärran land (företrädesvis USA) på motsvarande sätt erbjudit publiken fästpunkter för både identifikation och distansering under den tidsperiod som avhandlingen omspannar. Björck utger sig visserligen inte för att ta in andra variabler än genus i sin undersökning när det gäller familjen som en del av den kulturella identitetsbildningen, och hon omnämner detta som ett rörligt spel där ålder, klass, bildning och etnicitet inverkar. Men allt eftersom migrationen till Sverige ökat under den tid som avhandlingen täcker och den vuxna publiken som målgrupp inte är etniskt homogen, om den nu någonsin varit det, är det inte helt orimligt att efterfråga en fördjupad problematisering av materialavgränsningen. Detsamma gäller kärnfamiljen som likt en neutral figur skuggar resonemanget om den svenska samtidsfamiljen. Den iaktas och formuleras som

kärnfamilj och Björck visar att familjemönstret omvandlas över tid, men också detta stannar vid beskrivningen av förloppet i redovisningen av de stora utvecklingslinjerna.

Analyserna förmedlar de långa linjerna gällande familjeseriens pådrivande alternativt konserverande funktioner i den moderna processen samt intimitetens roll och uttryck i seriefamiljen och hur den förmedlas estetiskt. Det är en motsägelsefull bild som framträder. Genusläsningen stödd av bland annat Rita Felskis forskning visar hur serierna bidrar till att göra hemmet och familjelivet till en alltmer erkänd angelägenhet för alla. Övergripande kvalar seriekvinnorna inte in i traditionella kvinnostereotyper utan är besläktade med komeditraditionens förslagna kvinnoroller som motpoler till sina män. Kvinnorna framställs därtill som mer förändringsvilliga än männen då de och den unga generationen oftare driver reformer i familjeserievardagen. Mansskildringen förskjuts under decennierna i riktning mot en höjd medvetenhet om den egna rollens begränsning hos seriemännen och mansmakten gestaltas som en konstruktion utan djupare logiska skäl redan på 1930-talet. Oavsett detta ligger alltså en dramaturgi där seriemännen bromsar förändringsimpulserna i familjelivet, medan seriekvinnorna visar vägen där moderniseringen och intimitetsstråvan går hand i hand. Seriernas höga värdering av kvinnlig handlingskraft och erfarenhet antas ha främjat familje- och privatlivets jämställdhet och en rörelse mot familjen som en angelägenhet för alla. Detta läser Björck som en förändring i feministisk riktning samtidigt som hon menar att familjesfären som angelägen för alla också kan vara negativt normkonserverande, exempelvis genom att stödja föreställningen om livslånga, etniskt homogena mamma-pappa-barn-konstellationer som dominerande och åtråvärda.

Från 1980-talet gestaltas en långsam förändring av föreställningen om familjen med uppluckrade familjekonventioner där familje-

serien som format får utgöra en ram för ett rörligt innehåll. Familjen som en bestämd konstellation av människor, förbundna genom ätenskapsliga band och blodsband, är nu inte längre en given realitet. Denna förändring kopplar Björck till förhållandet mellan familj och intimitet. Utvecklingen går mot att intimiteten skapar familjen till skillnad från de tidiga serierna där familjerna skapade intimitet. Intimiteten förknippas med en identitetsskapande bekännelseprocess som i samklang med en intensifierad intimisering av offentligheten bidrar till att den emotionella självberättelsen med åren får ett större medieutrymme. Undantaget perioden 1960–1980 då den samhällskritiska familjeserietypen med intresse för urbaniseringsfrågor och arbetslöshet kräver medieutrymme.

En övergripande iakttagelse som Björck gör är att välbekanta teman för dagens radiolyssnare – kärlek, kroppslig intimitet, svartsjuka, otillfredsställelse med tvåsamheten – spelat en marginell roll i framställningen av familjeliv fram till 1980-talet. Dagens koncentration på relationer snarare än situationer och aktualiteter gör serierna lämpade för en framtidsorienterad dramaturgi gestaltad i en relationsprövande serietyp som dominerar TV:s familjeserier. Trots att seriefamiljerna kan verka slutna är de transparenta, eftersom de idéer om hem och familj som serierna förmedlar förändras i takt med den omgivande historiska situationen och de estetiska trenderna. Hemmet gestaltas som en plats för både strukturella och moraliska förhandlingar då det pågår en ständig överföring mellan samhällsproblem och privata dito i seriefamiljerna. Behovet av föreställningar om familjen avtar inte och kärnfamiljens status som referensram behåller sin betydelse trots det sociala samlivets diversifiering under den tidsperiod som studeras. Generellt sett ger serierna sitt stöd till familjen som ett ideal värt att bevara, medan avtraditionaliseringen medför mer flexibla familjekonstellationer. Allteftersom familjelivet förändras i verkligheten så sker motsvarande i seriefamiljerna.

Efterlysningen av en mera teoretisk problematisering av innehållet och utgångspunkterna hänger även samman med svårigheter att begripa Björcks egen position i relation till materialet. Hur ser hon på radioserieteaterns funktion i samhällsutvecklingen? En jämförelse med amerikansk sitcom som fastnat i nostalgiska familjemallar antyder att motsvarande inkröktethet saknas i svenska radioserier. Av detta drar Björck en något förvånande slutsats om att svensk familjeserie i radio därmed inte riskerar att förhindra viktiga sociala reformer. Men varför skulle den överhuvudtaget göra det? Att familjeserier i radion spelar en roll som ett incitament till social förändring bland många andra är väl givet i sammanhanget. Ett tydliggörande av sin egen position i kombination med en genusteoretisk förankring hade gett en önskvärd djuplodning istället för en beskrivning av en utveckling som man bitvis kan räkna ut på förhand. Avhandlingen bär inte fram resonemangen om det rörliga spelet, vilket är synd eftersom det omfattande materialet är högtintressant.

Christina Svens

Claes Ahlund,

Underhållning och propaganda:

Radschas (Iwan Aminoffs) romaner om första världskriget 1914–1915

Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, 2010, 207 s.

Krigsivrarna tystnar i regel då ord och verklighet kommer för nära varandra. Abu Ghraib. Namnet på en plats som befriades från Saddam Husseins ondska. Ett ställe där murarna höll tillbaka de hot mot mänskliga fri- och rättigheter som den amerikanska invasionen garanterade. Rättvisa. Världighet. Civilisation. Verkligheten gjorde sig sedan påmind. En bildserie från en digitalkamera kom på villovägar. Rättfärdigande ord blev svåra att uttala. Kraften gick ur dem. Propagandans historia är full av liknande exempel där ord och verklighet till slut kommer så nära varandra att oförenligheterna syns. Claes Ahlund visar i *Underhållning och propaganda* hur Iwan Aminoffs romaner om första världskriget, författade under pseudonymen Radscha, gick ett liknande öde till mötes.

När den första av Radschas krigsromaner, *Ryttarbragden vid Liège*, utkom någon månad efter krigsutbrottet 1914 var viljan att slå mynt av kriget påtaglig. Totalt kom serien att omfatta 15 romaner utgivna i mycket snabb takt under världskrigets första år. Då romanserien i en annonskampanj introducerades var man noga med att betona den saklighet och korrekthet som sades präglade skildringarna. Krigsberättelserna framhövs som information om kriget om än förpackad i romantiserad form. Författarens militära bakgrund gjorde naturligtvis sitt till för trovärdighetsargumentet. Att man så starkt framhävde det genom erfarenhet upplevda och med saklighet berättade för tankarna till journalistikens domäner. Anledningen till denna betoning var att, får man förmoda, påstådd verklighet säljer bra. Då som nu. Det är väl en av de främsta anledningarna till att vi har fått lära känna personer som bokhandlare Kahn i Kabul.

Claes Ahlund tecknar en tydlig bild av dåtidens bokmarknad, för vilken kriget snabbt kom att spela en betydande roll. Han skärskådar med stöd av Johan Svedjedal marknaden för billigböcker, där förlaget Åhlén & Åkerlund verkade genom bland annat utgivningen av Radschas krigsromaner. Kriget var under inledningsskedet kommersiellt gångbart. Det var ännu ärbart och det är uppenbart att det därigenom genererade möjligheter till vinst. Men Claes Ahlunds syfte är inte att belysa det uppenbara. Han tar det hela ett steg längre genom att på ett övertygande sätt analysera romanernas innehåll, propagandistiskt till sin natur, i relation till den av kriget präglade bokmarknaden. Till sin hjälp tar han ett antal narratologiska redskap. Ett sådant är karaktäristiken.

Det råder ingen tvekan om var romanernas berättare har sina sympatier. Tyskland och dess män står för rättvisa, värdighet och civilisation, medan männen i länder som var en del av Ententen präglas av motsatsen. De tyska soldaterna är ädla och rättrådiga. Deras fiender är fega och bryter påfallande ofta mot krigets lagar. Det är en enkel logik som bygger på att propagera genom negativa *countertypes*, vilket är ett begrepp som Claes Ahlund på ett fruktbart sätt lånar från historikern George L. Mosse. Genom att läsa berättelserna genom detta begrepp synliggörs hur även undantag från huvudregeln om tyskarnas godhet och de övrigas ondska faller ut till Tysklands fördel. I de enstaka fall då engelsmän och fransmän skildras såsom rättvisa och hederliga individer, handlar det alltid om män som på ett eller annat vis sett igenom det egna landets propaganda. Dessa män må vara fransmän eller engelsmän i sina pass, men de förstår krigets orsaker och konfliktlinjer som sanna tyskar.

Ett annat analysredskap som kommer väl till pass är berättarperspektiv. Trots att den övervägande delen av romanseriens innehåll förmedlar en positiv bild av kriget, såsom något nödvändigt för att ett rättfärdigt Tyskland

ska värja sig mot de konspirerande nationerna i Ententen, så framkommer det i romanerna stundtals en bild av kriget som inte är lika förenklad, romantiserad och idealiserad. Bilden av kriget kompliceras exempelvis genom att berättarrösten utifrån sin militärprofessionella observatörsposition ibland kan ta avstånd från den krigsromantik som formuleras på berättelsenivån. Den berättande rösten kan på basis av erfarenheter ge uttryck för kommentarer som "[s]ådant kan kriget vara, ej det vackra, riderliga krig drömmare tänka sig utan verklighetens krig med våldsdåd och därmed följande repressalier" (s. 97). Just den kommentaren fälls i *Ryttarbragden vid Liège* i samband med att en arkebusering av belgiska bybor skildras. Avrättningarna var ett straff för att byborna hade torterat en sårad tysk soldat.

Claes Ahlund borde ha ägnat mer tid åt att förklara liknande avvikelser från entydighet i de propagandistiska romanerna. De observerade avvikelserna gör nämligen analyserna högst intressanta på ett principiellt plan i frågor som rör underhållning och propaganda. Det mest intressanta i det avseendet är den förändring av attityden till kriget som sker under romanseriens gång. Seriens sista roman, *Condottieri* (1915), avslutas med vad som kan liknas vid en antimilitaristisk förbannelse över kriget. Den tydliga förändringen från krigsoptimism till pacifism förklarar Claes Ahlund med en ökande desillusion över kriget hos gemene man. Entusiasmen minskade helt enkelt i takt med att krigets verklighet hann ikapp. Därmed får man anta att kriget inte var lika lönsamt längre. Marknadsanpassning är väl det ord som ligger närmast till hands.

Romanseriens utveckling från krigsoptimism till pacifism är ett konkret uttryck för den kraftmätning som ständigt är aktuell i och omkring sådana texter som vill vara både underhållning och propaganda, både marknadsprodukter och tydliga ideologiska ställningstaganden. I Radschas krigsromaner tycks propagandan ha tvingats ner på knä. Det re-

sulterade i sin tur i en abrupt tystnad. Serien upphörde under hösten 1915 lika plötsligt som den hade börjat, trots att fler romaner var planerade och (förmodligen) redan författade. Jag önskar att Claes Ahlund utvecklat resonemangen om denna plötsliga tystnad ytterligare. Exempelvis genom att på ett mer specifikt sätt tala om romanerna utifrån ett marknadsperspektiv. Hur och av vem lästes de? Hur mottogs de? En sådan analys vore relevant och intressant inte minst för att utifrån ett historiskt perspektiv belysa vår tids krigs- och konfliktjournalistik på massmediemarknaden.

Jimmy Vulovic

Kerstin Bergman & Sara Kärrholm
Kriminallitteratur. Utveckling, genre, perspektiv.
Lund: Studentlitteratur, 2011, 294 s.

Sedan några år tillbaka erbjuder sajten middagsmord.se en rad rollspel för hemmabruk. Idén som naturligtvis importerats från USA går ut på att man under en middag i trevligt sällskap ställs inför uppgiften att lösa ett mysterium. Lite som det klassiska brädspelet Cluedo i interaktiv form men med ett moment av matlagning. Exempelvis kan man välja ladda hem "Mordet på Jed Manhattan", ett "lönmord i Hollywoodmiljö" för elva personer. Spelen kostar runt femhundraappen. Producenterna utlovar en middagsupplevelse gästerna sent kommer att glömma.

*Murderdinner*s är bara ett fenomen bland andra som uppkommit efter den deckarvåg som sköljt över oss de senaste decennierna. Ett annat exempel är deckarturismen. Resenärer har länge vallfärdat till Wallanders Ystad. I Stockholm kan man sedan ett par år tillbaka gå i Mikael Blomkvists fotsår. En nyligen publicerad rapport fastslår att den så kallade Stieg Larsson-effekten medfört en ökning av turismen i Mälardalen med tre procent. Och detta är bara början. Millenniumturisterna förväntas konsumera för 430 miljoner kronor under 2012. Vidare beräknas enbart marknadsvärdet av regionens exponering i Millenniumfilmerna uppgå till närmare en miljard kronor.

Sedan sensationsromanerna för första gången såg dagens ljus i början av 1840-talet har de lockat till sig läsare. Ty spänning är ett briljant affärsknep. Peter Brooks kallar deckaren för berättelsernas berättelse – *the narrative of narratives*. Med åren har genren letat sig ut från obskyra häften och in till stormarknadernas hyllor. Upplösning av gränsen mellan hög- och lågkultur har därtill medfört att de blivit intellektuellt rumsrena. Diskussioner om och recensioner av kriminallitteratur förs på de respekterade tidningarnas kultursidor. Så har det förstås inte alltid varit. Vägen dit har

visserligen varit spikrak men lång. När Nick Carter-böckerna, som spänningslitteraturen kallades i folkmun, introducerades i Sverige vid förra sekelskiftet väckte de irritation. Flera kampanjer inleddes för att förbjuda verken. Populärlitteraturen förledde ungdomen hette det (se U. Boëthius klassiker *När Nick Carter drevs på flykten*, 1989).

Om detta och mycket, mycket annat berättar litteraturvetarna Kerstin Bergman och Sara Kärrholm i *Kriminallitteratur* (Studentlitteratur, 2011). Boken, som är den första introduktionen till ämnet på svenska, tar ett brett tag om deckargenren, undersöker och analyserar dess uppkomst, utbredning och olika avarter. Perspektivet är i första hand internationellt, men den svenska deckarproduktionen tas upp i olika avsnitt och kapitel.

Studien är utgiven av Studentlitteratur och det är framför allt studenter som är den tänkta målgruppen. Detta märks inte minst i den lättillgängliga, något överdrivna pedagogiska stilen (många förklarande utvikningar), den enkla, tematiska dispositionen utan också i de många litteraturlistorna. Varje kapitel avslutas med en "Top tio-lista", "Tio deckare med intressanta detektiver", "Tio deckare intressanta ur ett genusperspektiv", "Tio hårdkokta deckare" etcetera. En annan sak som studentperspektivet kan tänkas ha bidragit med är de många generaliseringarna. Vissa av resonemangen skulle tjäna på att nyanseras och utvecklas samt inte minst underbyggas vetenskapligt. Å andra sidan skall *Kriminallitteratur* bedömas för vad den är, nämligen en introduktion. Och som sådan ger den mersmak.

Författarna som visserligen är generösa med referenser har valt att skriva utan en tyngande notapparat. Det finns säkert fog för detta, men som fackman saknar jag utförligare källhänvisningar liksom mer djuplodande resonemang och dialog i stället för referat. Författarna har också valt att skriva kapitlen var för sig, vilket understundom medför korsreferenser som kan

upplevas som röriga. Å andra sidan är Bergman och Kärrholm mycket synkroniserade. Inget känns överflödigt eller onödigt. Den smidiga fackprosan gör därtill boken lättläst.

Boken är faktasäckad och omfattar hela elva kapitel. Inledningsvis presenteras deckarlitteraturens historia, från Edgar Allan Poe och mellankrigstidens pusseldeckare till dagens hårdkokta och av rättsmedicinen influerade deckare med kvinnliga huvudpersoner. Här får jag veta att uttrycket "dick" (som i *the private dick*, ungefär hårdkokt privatdeckare) ursprungligen var slang för både detektiv och "snubbe" samt verbet att titta.

Den svenska deckarhistorien behandlas utförligt i kapitel 2. Detektivgestalten, denna märkliga figur vars skepnader undergått många transformationer sedan Poes flanörgestalt Auguste Dupin, undersöks i påföljande kapitel. Mot denna bakgrund redogörs sedan i tur och ordning för fyra varianter eller snarare undergenerer inom kriminallitteraturen: pusseldeckaren, den hårdkokta deckaren, polisromanen och thrillern. Även deckarlitteratur för barn och ungdomar får ett eget kapitel, ett ämne som tidigare tagits upp av Lilian och Karl G. Fredriksson *Från Kalle Blomkvist till Internetdeckare* (2004).

Till studiens mest intressanta delar hör de resterande fyra kapitlen. Här diskuteras deckarlitteraturens förhållande till genus, samhällskritik, vetenskap samt andra medier, så som serier, film och radio. Till skillnad från de övriga kapitlen är denna del av boken befriande självständig, fri från faktaredovisning och i stället fylld av analys och intressanta resonemang.

Kriminallitteratur är en imponerande och angelägen studie. Författarnas entusiasm och passion inför ämnet har smittat av sig på texten. Det skulle förvåna mig mycket om boken inte blev ett referensverk.

Alexandra Borg

Valborg Lindgärde, Arne Jönsson & Elisabet Göransson (red.)

Vår lärda skalde-fru: Sophia Elisabet Brenner och hennes tid

Ångelholm: Skåneförlaget, 2011, 536 s.

Många månars tid gå bort, för än en timma
kan fås, i vilken jag mig roa får och rimma

Så skaldade Sophia Elisabet Brenner (1659–1730), mor till 12 barn och Sveriges första kvinnliga yrkesförfattare och feminist. Hon levde under svensk stormaktstid och begynnande frihetstid och tillhörde en liten exklusiv skara lärda kvinnor i Europa och Nya världen.

I samband med 350-årsjubileet av hennes födelse uppmärksammades hon i augusti 2009 på ett symposium i Lund. Flertalet föreläsningar är nu tryckta tillsammans med några nya uppsatser i *Vår lärda skalde-fru. Sophia Elisabet Brenner och hennes tid*, en tungt vägande bok som på mer än 500 sidor belyser Sophia Elisabet Brenners diktning samt olika sidor av hennes liv och samtid. En imponerande samling specialister inom flera områden, som litteratur-, konst-, musik- och språkvetenskap, numismatik, bok- och idéhistoria, har tillsammans gjort detta till ett mångfacetterat och spännande verk. Boken är ett stycke kulturhistoria, där författarskapet och de enskilda dikterna sätts in i sina sociala och kulturella sammanhang. Det är ett ambitiöst arbete som karakteriseras av vetenskaplig noggrannhet och uppslagsrikedom. Redaktörerna Valborg Lindgärde, Arne Jönsson och Elisabet Göransson är väl insatta i Brenners författarskap genom ett omfattande utgivningsarbete av hennes skrifter. Lindgärde arbetar med att ge ut en textkritisk utgåva av skaldens diktning på uppdrag av Svenska Vitterhetssamfundet. En första del är redan tryckt. Arne Jönsson har koncentrerat sig på Brenners latinska diktning och Elisabet Göransson har i sin avhandling behandlat skaldens latinska brevväxling med

dansken Otto Sperling den yngre, numismatiker och historiker. Bildmaterialet, som projektets eldsjäl Valborg Lindgärde ansvarar för, är enastående och gör boken lättillgänglig och konkret, samtidigt som det fördjupar den kunskap som redan finns i artiklarna. Lindgärde har dessutom bidragit med tre omfattande uppsatser och ett intressant efterord.

Hur kunde då en kvinna som föddes för 350 år sedan etablera sig som författare och även slå vakt om kvinnans rättigheter, samtidigt som hon skötte ett stort hushåll, så som det förväntades av den tidens kvinnor? Valborg Lindgärde ger några svar i en detaljrik och omfattande biografisk uppsats. Fru Brenner var naturligtvis utomordentligt begåvad, men hon hade också turen att födas i rätt tid och i rätt samhällsklass, menar Lindgärde. De få kvinnor som fick möjlighet till undervisning tillhörde samhällets övre skikt eller det högre borgerskapet. Fru Brenner föddes i en köpmannafamilj där fadern, Niclas Weber, hade invandrat från Tyskland på 1630-talet. Hon hade lyckan att ha en omgivning som uppmuntrade hennes intellektuella intressen och undervisades först i Tyska skolan och sedan tillsammans med andra barn av en informator i hemmet. Av en slump lärde sig Brenner latin; en av pojarna i skolan hade stora svårigheter med språket och Sophia Elisabet beslöt att hjälpa honom. År 1680 gifte hon sig med Elias Brenner (död 1717), känd numismatiker och miniatyrmålare. Även som gift kvinna med många barn fick hon – om än förmodligen begränsade – möjligheter att dikta. I en självbiografisk text betonas makens betydelse för hennes författarskap. "[S]äkerligen med rätta", skriver Lindgärde. I hemmet hölls en konstnärlig och litterär salong. Tillsammans tycks makarna ha bildat det perfekta konstnärsparet. Elias Brenner kunde bidra med ett stort kontaktnät, menar artikelförfattaren. Numismatiken var på den tiden en mycket ansedd vetenskap och han hade flera internationella kontakter. Sophia Elisabet skänkte glans åt hans verksamhet

och skrev dikter som han vidarebefordrade till sina lärda vänner. Maken uppmuntrade henne också att ge ut diktsamlingar. På den tiden var det vanligt att kvinnan behöll sitt flicknamn även som gift och Sophia Elisabet kallade sig Weber i början av äktenskapet. Valet att ändra efternamn skulle, enligt Valborg Lindgärde, kunna tolkas som en markering av att de båda makarna ville lansera sig gemensamt. Maken och deras gemensamma vänkrets, till vilken kända namn som Anna Maria Ehrenstrahl, Johan Runius och Urban Hiärne hörde, imponerades av Sophia Elisabets diktning och detta ledde till att en första diktsamling *Poetiske Dikter* trycktes 1713.

Sophia Elisabet Brenner var inte bara den första kvinnliga diktaren av betydelse, utan hon har också kallats den första svenska feministen. Även tidigare forskning har betonat hennes starka engagemang för kvinnans rättigheter. Valborg Lindgärde kan med stöd i denna visa att Brenner kom att stå nära kretsen kring Aurora Königsmarck och dela dennas kvinno-syn. I både tidiga och sena dikter pläderade Brenner för kvinnans rätt till studier. Själv hade hon ju skaffat sig en betydande lärdom. 1693 utgav hon *Det Quinliga Könetz rättmätiga Förswar*, som inspirerades av vänskapen med Aurora Königsmarck. Den feministiska tradition som Brenner skapade fördes senare vidare av Hedvig Charlotta Nordenflycht.

Valborg Lindgärde har också ett sociologiskt perspektiv i uppsatsen och utreder såväl Brenners sociala sammanhang som hur hennes rykte kunde spridas med hjälp av stamböcker som lärda resenärer förde med sig på sina bildningsresor. På detta sätt blev Brenner känd av bland andra Leibniz. Lindgärde framhäver att såväl studenter på bildningsresa som andra resenärer var en viktig del i informationsförmedlingen i Europa. Hon nämner parentetiskt Pierre Bourdieu och hans teoretiska utgångspunkter. Det här är ett intressant uppslag som i ett större sammanhang skulle kunna fördjupas.

Lindgärde visar också på den uppskattning Sophia Elisabet Brenner fick under sin livstid. Samtiden kallade henne ”den tionde sånggudinnan” och ”den andra Sappho”. Den lärda kvinnan värderades högt i samtiden och Fru Brenners dikter beundrades i Sverige och Europa. Hennes rykte växte snabbt och hon var, som Valborg Lindgärde har slagit fast i en annan uppsats, resultatet av en mycket medveten marknadsföring. I denna artikel byggs vidare på forskning som inleddes av Magnus von Platen och sedan fortsattes av Elisabet Göransson. Brenner respekterades så högt som diktare att tio år efter att *Poetiske Dikter* gavs ut, erhöll hon statspension 1723.

Samtidens höga uppskattning av Brenner har inte alltid delats av eftervärlden. Brennerreceptionen beskrivs i en avslutande uppsats av Valborg Lindgärde och i ett inledande avsnitt av Carina Burman, som genom sin roman *Den tionde sånggudinnan* har lyckats sprida intresset för Sophia Elisabet Brenner utanför universitetens murar. Brennerreceptionen är tankeväckande att läsa om, därför att den inte bara visar hur olika estetiska ideal förändrar bedömningen av ett författarskap utan också avslöjar hur besvärligt det har varit för en kvinnlig författare att göra sig förstörd av en manligt dominerad litterär institution. Under romantiken, då andra estetiska ideal härskade, menade författaren och kritikern Lorenzo Hammarsköld att hennes poesi hade ”en afgjord käringkaraktär” och det var svårt för de män som dominerade den litterära institutionen för lång tid framöver att ta till sig Brenners goda råd till sina medsystrar som god poesi. Även om hon skrev en poesi som formellt värderades högt, ansågs hon tråkig och snusförnuftig; hennes värld uppfattades som trång. *Nordisk kvinnolitteraturhistoria*, som båda artikelförfattarna nämner, blev av omvälvande betydelse för att förändra och nyansera bilden av Brenner. Nu sattes skalden in i sin tids sammanhang och hennes poesi blev bedömd som intressant och viktig.

I ett samlingsverk av det här slaget är det oundvikligt att de många infallsvinklarna någon gång kan ge ett splittrat intryck och att uppsatserna ibland överlappar varandra, men som en röd tråd löper en diskussion om fru Brenners inplacering i tiden: Pekar hennes diktnings framåt eller sammanfattar hennes diktnings tendenser i en äldre tid? Uppsatserna är genomgående av hög vetenskaplig kvalitet och förtjänar alla att nämnas, vilket tyvärr är omöjligt på ett så här begränsat utrymme. Jag kommer i det följande att begränsa mig till några teman eller ämnen, den lärda kvinnan, tillfällesdiktning, och språket, som återkommer i flera uppsatser och binder samman och skapar enhet i verket. En diskussion av den lärda kvinnan och hennes miljö återkommer i flera artiklar. Under renässansen påbörjades i Italien en diskussion om kvinnan som pågick i flera hundra år. Den fick namnet *La Querelle des Femmes* och handlade om vad kvinnans uppgift i samhället var och om hon under uppväxten skulle få samma undervisning som pojkar. De flesta som yttrade sig var konservativa män men även röster för kvinnans rätt till utbildning hördes. "Själens har inget kön" blev ett bevingat uttryck i det radikala lägret. Det citeras också i många av uppsatserna. På 1600-talet fanns några kända män som uppmuntrade och beundrade de lärda kvinnorna. Det fanns visserligen endast några få av dem i de stora kulturländerna men de som fanns hade hög status. Den lärda kvinnan fanns i ett internationellt sammanhang och Brenners kontakter med Tyskland dokumenteras i många artiklar. Hur man såg på Fru Brenner i Danmark är ämnet för en intressant uppsats av Marianne Alenius. Här behandlas också hennes latinska brevväxling med den lärde dansken Otto Sperling.

Jon Helgason definierar och undersöker den lärda kvinnan som kulturtyp i "Sophia Elisabet Brenner som Sappho". Det viktigaste kriteriet på en lärdd kvinna, skriver han, var att hon kunde latin. Till Brenners europeiska fö-

rebilder hör de franska preciöserna och Anna Maria van Schurman (1607–1678). Artikelförfattaren betonar att det kvinnoideal som Brenner och de andra lärda kvinnorna representerar endast fanns under en kort tid. Helgason kan dra nytta av den tyska litteraturhistorikern Silvia Bovenschen *Die imaginierte Weiblichkeit*. Hon kallar denna tid en "bildningshistorisk interimstid". Det är också en motsägelsefull tid. Den lärda kvinnan beundras, samtidigt som andra kvinnor bränns på bål som häxor. Helgason ser den lärda kvinnan som en rationell motkonstruktion till kvinnan som häxa. Han pekar också fram mot tendenser på 1700-talets mitt då ett nytt kvinnoideal uppkommer, nämligen den sensibla kvinnan, som har sina förebilder i Richardsons och Rousseaus romaner.

Erland Sellberg fördjupar diskussionen om den lärda kvinnan genom talande etymologiska härledningar och genom en både spännande och ur dagens perspektiv komisk redogörelse för tidens lärda avhandlingar om kvinnan i Uppsala och Lund. Han utreder också de idéhistoriska traditioner som har påverkat debatten om kvinnan. Sellbergs sammanfattar med att betona betydelsen av Fru Brenners närmaste omgivning och dess stöd. Samtidigt framhäver Sellberg att det egentligen inte var kontroversiellt att vara lärdd och ägna sig åt att skriva dikter så länge detta kunde förenas med kvinnans uppgifter som maka och mor, vilket trots allt inte kunde vara helt lätt.

Sophia Elisabet Brenner tycks således ha lyckats väl med att utöva sitt författarskap inom det tidiga moderna samhällets trånga ramar för kvinnan. En kvinna på den tiden behövde också en stor portion tur för att lyckas med något annat än giftermål och hushållsarbete. Anders Cullhed har diskuterat Brenner i relation till den mexikanska skalden Sor Juana i "Barock feminism. Fru Brenner och Sor Juana". Ibland har det spekulerats i om de båda skalderna kände till varandra, men det har inte gått att belägga. Hur detta nu än förhåller sig

är det fruktbart att, som Cullhed gör, jämföra de två författarna. Båda, menar han, hämtade kraft ur tidens aristokratiska och internationella lärda miljöer, men för övrigt är olikheterna stora. Juana, som var en firad skönhets vid hovet i Mexiko, beslutade sig vid 21-års ålder för att bli nunna och på detta sätt fick hon möjlighet att skriva och studera. Klostercellen blev "hennes intellektuella plattform", skriver Cullhed. Till att börja med fungerade det bra och Juana blev berömd både som lärd och skald men slutet blev inte gott. Den katolska kyrkans tidigare välvilja förbyttes i förföljelse. En gynofobisk ärkebiskop drog in hennes möjligheter till bildning och hon tvingades till underkastelse. Hon fick order om att enbart studera bibeln och tvingades att göra avbön för sitt författarskap. Våren 1695 dog hon i en epidemi. Hennes öde visar hur sköra en kvinnas berömmelse och yrkesengagemang var. Ofta fick det vara en balansgång där det inte gick att stöta sig med tongivande konventioner i ett patriarkaliskt samhällssystem. Cullhed menar också att båda författarna kan sägas representera en barock feminism, som emellertid tar sig olika uttryck. Don Juana ställer sig utanför könsuppdelning och vill nå bortom tidens heteronormativitet. Brenners feminism kan däremot, menar artikelförfattaren, snarast liknas vid en särartsfeminism.

De flesta dikter som Brenner skrev var tillfällesdikter, vilket helt enkelt innebär en dikt skriven för ett speciellt tillfälle som en namnsdag, ett bröllop eller en begravning. Händelsen som besjöngs kunde vara stor, en kungs kröning, eller liten, en fågels död eller en aloe som blommade. Fru Brenner skrev ofta hyllningar till vänner och bekanta, men även till adeln och kungahuset. I denna genre låg hennes möjlighet att göra sig känd som författare.

Som medlem av det högre borgerskapet hade Brenner större frihet än de skrivande adliga kvinnorna, eftersom en tillfällesdikt ofta skrevs till någon av högre börd. Det var inte brukligt att hylla någon som hade en lägre

rang. Detta visar Valborg Lindgårde i sin introduktion av skalden, samtidigt som hon påpekar att grevinnan Maria Gustava Gyllenstierna bryter dessa konventioner för att hylla sin lärda författarkollega vid hennes död. Detta understryker Fru Brenners höga status som diktare och lärd. Kanske antyder det också att det fanns en solidaritet mellan skrivande kvinnor. Karin Sidén använder uttrycket "kollegial yrkesmedvetenhet" i en artikel om paret Brenner och salongskulturen. Hon syftar här på en annan hyllning skriven av Brenner till konstnären Anna Maria Ehrenstrahl.

De utländska undersökningarna av 1600- och 1700-talens tillfällespoesi är i dag omfattande. I Tyskland finns en intressant forskning i ämnet inspirerad av Wulf Segebrechts bannbrytande verk *Das Gelegenheitsgedicht* (1977). Även i Sverige finns numera ett ökande intresse för tillfällesdiktning, som länge betraktades med romantikens negativa blick. I *Wår lärda skalde-fru* behandlas Brenners tillfällesdikter ur många olika perspektiv och här finns också nya intressanta forskningsresultat.

Stina Hansson visar i "Bröllopsdiktaren Brenner. Genreförnyare och gravgrävare" att Brenner både förnyar genren och medverkar till dess minskande popularitet. Uppsatsen är ett delresultat av en större kartläggning av bröllopsdikter från 1500-tal till 1800-tal som Stina Hansson har gjort. Hon sätter in bröllopsdikterna i sina sociala och kulturella sammanhang och analyserar förändringar i dikten utifrån sociala och estetiska faktorer. I artikeln jämförs en bröllopsdikt av Brenner, skriven till brudparet Lillie-Wrede 1693 med två dikter skrivna av den uppburne bröllopspoeten Nils Keder på 1690-talet. Resultatet är intressant. Brenner, menar Stina Hansson, lägger redan nu grunden till ett nytt sätt att skriva bröllopsdikter, som egentligen hör 1700-talet till. Hon visar på flera skillnader. Brenners text är mer skriftlig än Keders, genom att hennes alexandriner är strofiska och rimmet har anpassats till detta. I de första sex stroferna etablerar för-

fattaren kontakt med skriftens ”jag”. I Keders dikter finns ingenting som kan leda tankarna till författaren som person. Det finns också en medvetenhet om den egna diktarförmågan som kontrasteras mot Keders blygsamhet. Dispositionen är emellertid den avgörande skillnaden. Stina Hansson slår fast att Brenners text inte är berättande utan argumenterande och den faller tillbaka på en modell ur den elementära retoriken, progymnasmat, som kallades *pro & contra*. Repertoardiktningens gamla modell har kasserats för något helt nytt genom att framställningen argumenterar för ett för författaren viktigt ämne, nämligen den jämlikhet som bör råda mellan brud och brudgum. Artikelförfattarens slutsats blir att Brenner inte bara blev förnyare av genren utan hon bidrog också till genrens undergång genom att argumentationen kom att ersätta det roande berättandet och lättviktiga repertoarämnena som ”Astrilds pussar”. I bröllopsmanhang blev därför de senare bröllopsdikterna tråkigare och kanske inte alltid förhöjde feststämningen. Argumentationen kom dessutom sällan att gälla så angelägna och samtidigt provocerande ämnen som hos Brenner, skriver Stina Hansson.

Daniel Möller beskriver en tidigare försummad genre inom den svenska forskningen, nämligen djurgravdiktningen. Den är också ämnet för hans avhandling. I denna genre har Brenner skrivit en dikt, ”Den olyckeligen ihieltrampade Lilla Fogeln *PIERROS* Afskeds Wisa”. Daniel Möller redogör kunnigt och beläst för genrens bakgrund i antiken och *Anthologia Graeca*, som innehåller tjugo gravepigram över mycket olika djurarter som fåglar, hundar, delfiner, cikador och gräshoppor. Artikelförfattaren refererar också till tysk och engelsk djurgravpoesi från Brenners samtid och den lilla dikten sätts slutligen in i ett svenskt karolinskt sammanhang, där Israel Holmströms Pompedikt i dag är mest känd och medtagen i de flesta svenska lyrikantologier. Djurgravdikter av Frese och Runius lästes

också förmodligen upp i den Brennerska salongen under 1710-talet, menar artikelförfattaren. Det avslutande resonemanget om varför den lilla dikten skrevs är också intressant. Ofta författades den här typen av dikter av någon som ville utnyttja sin litterära förmåga för att vinna befordran. Detta kunde inte gälla Fru Brenner, eftersom kvinnor var utestängda från offentliga ämbeten, påpekar Möller. Däremot kunde Brenner vinna beskyddare och mecenater. Hon kunde få honorar och få trycket bekostat. Brenners tillfällesdikter skrevs oftast till någon i bekantskapskretsen, menar Möller, och Pierrodikten kan därför ha varit en gåva till någon förtrogen, kanske ett vittert inslag i ett pågående intellektuellt samtal.

Även Ann Perälä har skrivit en tankeväckande och rikt illustrerad uppsats, där tillfällesdikterna utgör en del av materialet. Uppsatsen heter ”Att beskåda dikter. Sophia Elisabet Brenner i tryck”. Under barocken fanns ett samspel mellan dikt och bild och tillfällesdikter trycktes ofta separat i vackra tryck med utsmyckningar. Brenners dikter finns bevarade som särtryck från en femtioårsperiod, vilket är ett omfattande forskningsmaterial. Poängen i artikeln är att en dikt inte enbart skulle läsas utan också integreras med en visuell upplevelse, som dessutom kan peka på tillkomstprocesser och arbetsvillkor. Detta har naturligtvis påpekats tidigare men Perälä gör intressanta iakttagelser. Hon visar att under de första trettio åren är Brenners utsmyckningar återhållsamma och uttänkt estetiska. De avviker från samtida tillfällesdikter. Skrifternas visuella karaktär förändras emellertid under 1710-talet och ”blir mer vacklande” menar artikelförfattaren. De trycks ibland på andra orter än Stockholm. Det är en intressant iakttagelse och artikelförfattaren ger förslag på olika möjliga orsaker. I en anmärkning efter uppsatsen visas på ett upphittat exemplar av *Poetiske Dikter* som är tryckt 1712 istället för 1713 och skiljer sig på några ställen från den tidigare kända upplagan. Fyndet är gjort av Marianne Alenius

och boken finns på Det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn, vilket också väcker nya frågor för forskningen att besvara. Hur kom exemplaret till Danmark och finns det fler tidiga tryck?

Tillfällesdiktningen gjorde skalden berömd, men hennes mest ambitiösa satsning var inom en annan genre, nämligen passionseposet "Wärs Herres och Frälsares JESU CHRISTI alldraheligaste Pijnos historia" (1726), menar Valborg Lindgård. Hon gör också en ny iakttagelse genom att kunna belägga att Brenner skrev i en genre som hittills inte diskuterats i den svenska barockforskningen, nämligen en lärodikt som uttolkar en frontespis. Författaren skrev dikten "Uthtydning" som en förklaring av den frontespis, det kopparstick, som finns framför titelbladet till 1703-års bibel. Dikten är naturligtvis känd sen tidigare. Den är tryckt i *Poetiske Dikter* 1713, men ingen har tidigare observerat vilken genre den tillhör. Detta är en typ av lärodikt som var vanlig ute i Europa och har diskuterats där inom forskningen, men den är inte tidigare belagd bland svenska författare. Här finns naturligtvis ett uppslag till en fortsatt undersökning om sådana dikter även skrevs av andra svenska författare.

Till uppförandet av skådespelet *Ifigenia* av några kvinnor vid hovet skrev Brenner en dikt som analyseras av Anders Cullhed i en tidigare nämnd artikel. Han visar på hur skickligt författaren använder ironi. Det var på den tiden en av få möjligheter för en kvinna att framföra ett feministiskt budskap eller som Mats Malm skriver i en annan uppsats, "Sophia Elisabet Brenner och det nordiska": "Hennes eleganta försiktighetsåtgärder gör henne förmodligen till den första i en lång tradition av kvinnliga ironiker i Sverige". Det är intressanta och spännande iakttagelser. Forskare som Lars Elleström och Eva Lilja har tidigare sett ironi som ett viktigt medel för kvinnliga författare att framföra obekväma åsikter. Lars Elleström menar att det finns en sådan tradition med början i det sena 1700-talet och Anna Maria Lenngrens dikter. Nu flyttas ursprunget nästan hundra år tillbaka i tiden.

Kriteriet på en lärd kvinna var att hon skulle kunna latin, men Sophia Elisabet Brenner sågs ha behärskat flera språk. Hon skrev inte bara dikter på sina två modersmål, svenska och tyska, utan också på latin, franska och italienska. Hon kunde även lite holländska. Den italienska diktningen omfattar endast några få dikter, men som Verner Egerland visar i en uppsats om skaldens förhållande till petrarkismen var hon väl insatt i en italiensk lyriktradition. Walter Haas gör en intressant språklig analys av Brenners tyska dikter. Han framkastar hypotesen att de är skrivna på högtyska med ursprung i det talade umgängesspråket. Samtidigt finns det också en påverkan från de schlesiska barockpoeterna. Detta gör att det finns en spänning mellan olika stiltnivåer i hennes dikter. Ett sådant antagande, menar han, borde prövas även på andra tyska dikter skrivna av svenskar. Sina stora språkkunskaper till trots brukar Brenner räknas till de språkpatristiska författarna, vilket utreds av Arne Jönsson i en faktsäckad och intressant artikel med den talande titeln "Mångspråkig poet i språkpatristisk debatt". Det var inte alldeles självklart för en svensk skald på den tiden att skriva på modersmålet. I det Brennerska hemmet umgicks Jesper Swedberg och Urban Hiärne, båda aktiva i språkfrågan. Fru Brenners dikter införlivades i den svenskspråkiga diktningens kanon och hon sågs som en förebildlig författare på detta språk, skriver artikelförfattaren.

I *Wär lärda Skalde-Fru* får läsaren en inblick i pågående forskningsprojekt och avhandlingsarbete. Övriga perspektiv ger intressanta resultat i många av uppsatserna. Arkivfynd och upptäckter av okända generer visar på nya möjligheter. I andra artiklar pekas fruktbara forskningsvägar ut genom olika hypoteser och uppslag som det inte är möjligt att underbygga i uppsatsernas mindre format. Allt detta visar att *Wär lärda Skalde-Fru* är ett verk som befinner sig i den svenska barockforskningens centrum. Läsaren får ta del av dagsaktuell forskning och

de senaste resultaten, samtidigt som uppslag till fortsatt forskning generöst ströms omkring på bokens sidor. Men, det är viktigt att understryka, boken vänder sig inte bara till andra forskare utan också till alla dem som undervisar om den tidigmoderna perioden och – inte att förglömma – till en historiskt intresserad allmänhet. Här finns alla möjligheter för lärare och lektorer att hitta spännande material till föreläsningar och lektioner om en dynamisk tid och en begåvad kvinna. De vackra illustrationer, det intressanta ämnet, en kvinna som lyckas kombinera familj och yrkesambitioner under den patriarkaliska stormaktstiden, gör detta till en lättillgänglig och läsvärd bok. Den ställer många frågor, som inte så lätt lämnar läsaren. Vad hände till exempel med den lärda kvinnan? Varför ändrades så småningom uppfattningen om henne? Kvinnans roll som maka och mor blev senare under långa återkommande perioder ansedd som kvinnans viktigaste och enda uppgift. Boken ger mersmak. Nu är det bara att hoppas att någon vill ta sig an den krävande uppgiften att skriva en monografi om Sophia Elisabet Brenner.

Christina Svensson